ДВА ГУРТОПРАВИ

Повість

1

Історія наша починається на другий день після ярмарку в Дауні. Торгувалося там жваво: на ярмарок прибуло чимало купців з північних та серединних графств Англії, і англійські гроші, переходячи до рук шотландських горян, тішили їм серця. Багато великих гуртів худоби мали бути відправлені до Англії під охороною їхніх власників або ж погоничів, яких наймали на досить-таки нудну, виснажливу й відповідальну роботу – перегнати худобу за сотні миль з ринку на пасовища чи на обори, де її належалося відгодувати для різниці.

Шотландці-горяни особливо вправні в цьому нелегкому ремеслі перегону худоби, яке так само близьке їхній натурі, як і ремесло вояцьке. Воно дає їм змогу засвідчити природні свої риси – терплячу витривалість і неабияку енергію. Від гуртоправів вимагається як добре знання путівців через найглухіші околиці, так і вміння по можливості уникати битих шляхів, які втомлюють биків, та застав, які гнітять самих погоничів, адже на широких зелених чи й прижухлих тропах серед луговин гурт може не тільки вільно пройти без усякого шляхового мита, а ще й при потребі поласувати соковитою травичкою. Вночі гуртоправи звичайно залишаються при своїй худобі і в погоду, і в негоду, – бува, що цим загартованим людям за весь піший перехід від Лохаберу аж до Лінкольнширу[1] ні разу не випадає заночувати під дахом. Платиться їм немалі гроші, бо ж на них лежить велика відповідальність, оскільки від їхньої обачливості, пильності й чесності залежить, чи дійде худоба до місця призначення в доброму стані й чи зможе власник дістати за неї належний зиск. Але харчуються гуртоправи своїм власним коштом, і тому вони вельми ощадливі щодо прокорму У ті часи, про які ми ведемо річ, горянин-гуртоправ брав з собою в довгу й втомливу дорогу кілька жмень

вівсяного борошна, дві-три цибулини, яких він часом ще докуповував, та баранячий ріг з горілкою, до якої регулярно, хоч і помірно, прикладався щовечора й щоранку Єдиною зброєю гуртоправа – коли не лічити дрючка, яким він давав лад своїй худобі, – був кинджал, по-гельському[2] скенедгу (себто "чорний ніж"), схований або під пахвою, або у складках його плаща.

Виправи з гуртом худоби становили для горянина найбільшу радість. У такій подорожі можна було набратися нових вражень, що задовольняло природну для кельта допитливість і любов до руху, адже раз у раз змінювались місця й краєвиди, траплялися різні пригоди, неминучі в тривалій дорозі, а зустрічі з різними фермерами, скотарями й купцями, які частенько завершувались веселими гулянками, тим більш тішили шотландську душу що для них не треба було ні шеляга докладати з власної кишені. А ще ж горянинові приємно усвідомлювати свою найвищу вмілість як гуртоправа: безпорадний з отарою, він стає княжичем, коли має справу з гуртом биків, і природні звички спонукають його зневажливо дивитись на оспале вівчарське життя він ніколи не почуває себе так невимушено, як тоді, коли йде погоничем за добірним гуртом худоби зі своїх рідних околиць.

З-посеред молодиків, що з описаною вище метою вийшли того ранку з Дауна, ні у кого шапка не була так хвацьки збита набакир, ні у кого під панчохами не грали такі стрункі cniorc (себто "литки"), як у Робіна Ойга Мак-Комбіха, що його приятелі звали Робін Ойг інакше кажучи – Молодший, або Менший. Робін хоч невисокий на зріст, що було знати з прізвиська Ойг, і не такий уже кремезний тілом, він був жвавий і прудкий, як олень у його гірських краях. Він мав таку пружну ходу, що під час тривалих переходів багато навіть рослявих парубків заздрило йому, а його манера носити плаща й одягати шапку давала взнаки, що такого спритного Джона-Верховинця, як він, не обмине увагою жодна дівчина з низовини. Рожеві щоки, червоні вуста й білі зуби свідчили про життя на вільній природі й надавали його обличчю не так простацького, як швидше квітучого й витривалого вигляду. Хоч Робін Ойг був не сміхотун та й усміхався не часто, бо серед його земляків таке не заведено, його

ясні очі часто поблискували з-під шапки таким життєрадісним духом, який першої-ліпшої хвилини міг вибухнути веселощами.

Відхід Робіна Ойга був помітною подією для маленького містечка, бо в тутешній окрузі він мав багато приятелів поміж хлопців та дівчат. У своєму колі він був неабихто, оскільки провадив значні ділові оборудки, і заможніші скотарі-горяни з усіх інших гуртоправів саме йому віддавали перевагу. Робін Ойг міг би й набагато розширити свій промисел, якби погодився завести підручних, але за винятком одного-двох небожів, сестриних синів, він нікого не залучав на поміч собі, певно, усвідомлюючи, якою великою мірою його репутація залежить від того, чи він особисто виконує всі взяті на себе зобов’язання. Тож його задовольняло те, що ніхто з гуртоправів не отримує такої високої нагороди, як він, і в серці у нього теплилась надія, що після ще кількох виправ до Англії він буде в спромозі заснувати своє власне діло, таке за розмахом, яке б відповідало його походженню. Річ у тому, що Робінів батько, Лахлан Мак-Комбіх (себто "Син Мого Друга", бо кланове прізвище батька було інакше – Мак-Грегор) дістав своє прізвисько від славетного Роб Роя[3], оскільки дід Робіна був у близькій дружбі з цим знакомитим розбійником. Дехто навіть твердив, що й малюка-сина Лахлана Мак-Комбіха охрестили Робіном на честь того, хто у пущах Лох-Ломонду був не менш відомий, ніж його тезко Робін Гуд в околицях веселого Шервуда. "А таким родоводом хто б не пишався?", – як зазначає Джеймс Босвел[4]. І Робін Ойг таки й пишався ним, але з частих відвідин Англії та Долішньої Шотландії він виніс те знання, що коли завдяки його власному походженню він і може на щось претендувати у своїй рідній відлюдній долині, десь-інде такі претензії були б і недоречні, й смішні. Отож гордощі своїм родоводом були для нього об’єктом потайного замилування, як скарб для скупаря, і він ніколи не виставлявся з ним на чужі люди.

Багато вітань і добрих побажань почув Робін Ойг цього ранку. Знавці розхвалювали його гурт худоби, а надто найкращу частину гурту, що належала йому" самому. Одні простягали йому рогові табакерки, щоб узяв щіпку нюхального тютюну перед дорогою, інші пропонували вихилити дох-ан-дорах, прощальну чару. Всі водносталь вигукували:

"Щасливої тобі дороги й щасливого повернення! – Хай щастить тобі на ярмарку в саксів! Добрих грошей тобі в лебгар-дгу (чорному гамані) й удосталь англійського золота у споррані (гаманці з козиної шкіри)!"

Гарні дівоньки прощалися менш галасливо, і не одна, як то мовиться, віддала б найкращу свою брошку, аби мати певність, що саме на неї зверне свій останній погляд юнак перед тим, як рушити в дорогу.

Робін Ойг уже вигукнув: "Еге-гей!", аби розбурхати забарну худобу, коли це почувся голос іззаду;

– Стривай, Робіне, хвилинку! Се Дженет із Томагуріха… Тітка Дженет, сестра твого батька!

– А чуми на неї нема, стару відьму й чаклунку! – озвався фермер з Карсу під Стерлінгом. – Їй-бо, ще причину накине на худобу.

– Нічо’ у неї не вийде, – відказав інший тямко, теж з фермерів. – Робін Ойг не такий, щоб попустить: він у кожного бугая на хвості зав’яже вузлика святому Мунго, а це певний спосіб проти всіх відьом, що на мітлі на Дімаєтом літають.

Читачеві, гадаємо, не завадить знати, що худоба горян особливо піддатна на всякі заговори та відьомства, і, щоб не допустити цього, тямущі люди зав’язують вельми хитромудрі вузлики на кінці хвоста худобини.

Але стара жінка, супроти якої фермери висунули такі підозри, ні найменшої уваги не звертала на бичків, а вся була зацікавлена самим гуртоправом. Робін же навпаки – виразно був невдоволений її присутністю.

– Що за химера пригнала вас сюди від теплого коминка, тітусю? – поспитав він. – Хіба ж я не попрощався з вами щойно ввечері і не дістав вашого благословення?

– І ще й залишив мені більше срібла, ніж безпомічна стара бабця зможе й зужити до твого повороту, пташко моєї душі, – відказала стара. – Але пощо мені смачна їжа, тепло коминка для тіла, пощо саме боже сонечко, коли щось недобре скоїться з онуком мого батька? Тож дозволь мені вчинити обряд-деасіл круг тебе, аби ти безпечно добрався в далекий чужий край і безпечно вернувся додому.

Робін Ойг зупинився, трохи насторожений, трохи усміхнений, і знаками показав тим, хто був ближче біля нього, що поступається, аби лише вдовольнити стару. Тим часом вона, похитуючись із боку на бік, стала обходити круг нього, здійснюючи умилостивлення злих сил – обряд, що нібито походить з часів панування друїдичної міфології. Полягає він, як добре відомо, в тому, що виконавець деасілу тричі обходить по колу того, кого має убезпечити, рухаючись неодмінно за сонцем. Аж раптом стара рвучко зупинилась і голосом, тремким від хвилювання й жаху, вигукнула:

– Внуче мого батька, у тебе кров на руці!

– Цитьте-бо, ради Бога, тітусю, – сказав Робін Ойг. – Цим своїм тайсгатарагом (ясновидінням) – ви так розтривожите себе, що потім багато днів не зможете заспокоїтись.

Але стара, кинувши на нього моторошний погляд, тільки повторила:

– У тебе кров на руці, і це кров англійця! Кров гела густіша й червоніша. Дай-но я гляну… Дай-но…

І перш ніж Робін Ойг встиг завадити їй – що, зрештою, можна було, тільки вдавшись до сили, так прудко й рішуче рухалася стара, – вона

витягла кинджал зі складок його плаща й піднесла вгору, вигукуючи при цьому, хоч лезо було чисте й виблискувало на сонці:

– Кров, кров!.. Знову кров сакса. Робіне Ойгу Мак-Комбіху, не ходи сьогодні до Англії!

– Пхе, дурниці! – відказав їй Робін Ойг. – Це вже нікуди не годиться, тоді мені хіба волоцюгою стати. Майте сором, тітусю, віддайте мені кинджала. Та за барвою не розрізниш, кров то чорного бугая чи білого, а ви кажете, що кров сакса різниться від крові гела. В усіх людей кров однакова, бо вона від Адама, тітусю. Віддайте мій скенедгу, і я подамся у свою дорогу. Я вже досі мав би бути на підході до Стерлінгового мосту. Віддайте мого кинджала, і я піду.

– Нізащо не віддам тобі, – затялася стара. – І нізащо не відпущу твого плаща, поки ти не пообіцяєш мені не брати з собою цеї лиховісної зброї.

Жінки навколо також стали вмовляти хлопця, кажучи, що його тітка ніколи слів на вітер не кидає. А тут ще фермери з Долішньої Шотландії насуплено поглядали на цю сцену, тож Робін Ойг вирішив хоч би й якою ціною з цього виплутатись.

– Ну гаразд уже, – мовив юний гуртоправ, віддаючи піхви від кинджала Г’ю Моррісону, що стояв поруч. – Ви, долішняни, не вірите в ці байки. Нехай мій кинджал побуде в тебе. Я не можу тобі подарувати його, бо він від батька, але твій гурт іде слідом за моїм, тож нехай кинджал буде поки що в тебе, а не в мене… То як, годиться так, тітусю?

– Що ж, нехай і так, – погодилася стара. – Себто якщо долішнянин такий нерозважливий, щоб узяти цей кинджал.

Здоровань із заходу Долішньої Шотландії голосно розреготався.

– Я, жіночко, Г’ю Моррісон з Глени, – сказав він, – нащадок давнього роду Моррісонів Мужніх, які ніколи ні з ким не бились такою куцою зброєю. І ніколи її й не потребували, бо мали добрі палаші, як от я маю оцього дрючка, – він показав на здоровенну ломаку. – А штрикати ножем – це вже полишаю на Джона Верховинця. І нема чого тут пирхати вам усім, горянам, а надто тобі, Робіне. Я візьму твою штрикалку, коли вже тебе налякали слова старої чаклунки, і поверну, як тільки вона тобі знадобиться.

Робінові не дуже сподобалось дещо з Моррісонової мови, але у своїх мандрах він привчився бути стриманішим, ніж властиво було горянській його натурі, і послугу, яку зохотився надати йому нащадок Моррісонів Мужніх, прийняв, не прискіпуючись занадто до зневажливої манери промовця.

– Якби він зранку до горілки не приклався та, мов кабан дамфризширський, не роздався, то й мова його була б, яка личить порядній людині. А так – що ж від свині чекати, крім рохкання? Сором тільки, що він батьковим кинджалом краятиме собі баранячий кендюх з тельбухами.

Сказавши це (але сказавши по-гельському), Робін виляснув пугою на свій гурт і махнув рукою всім тим, хто його проводжав. Йому треба було добре поспішити, бо він домовився зустрітися у Фолкерку з приятелем-гуртоправом, з яким сподівався дальшу дорогу пройти разом.

Цей близький приятель Робіна Ойга був молодий англієць на ім’я Гаррі Вейкфілд, знаний на всіх північних ярмарках і у своєму колі не менш славний та шанований, ніж наш гуртоправ-горянин. Майже шість футів на зріст, дужий собою, він був такий, що міг вистояти у смітфілдських поєдинках з боксу і не поступитись у змаганнях з боротьби. І хоч хтось із професійно підкутих прихильників цих видів спорту і здолав би його, сам він, дарма що не пройшов ніякої науки, як треба битись навкулачки, завиграшки міг подолати будь-якого місцевого любителя цього діла. Знали його на донкастерських перегонах, де він ставив по гінеї і зчаста

вигравав, а коли справи дозволяли йому, то не пропускав жодного помітнішого кулачного бою у Йоркширі, в яких залюбки брали участь скотарі. Але хоч він, Гаррі Вейкфілд, жвавий натурою, був не від того, щоб розважитись і гульнути в доброму товаристві, до роботи він виявляв старанність і запопадливість не меншу, ніж стриманий Робін Ойг. Він вважав, що як гуляти, то на всю губу, а як працювати, то старанно й ретельно. Своєю зовнішністю і вдачею Вейкфілд являв взірець життєрадісного йомена[5] давньої Англії, з числа тих, чиї довгі списи свого часу в сотнях битв запевнили Англії верховенство над іншими народами і чиї гострі шаблі в наш час слугують їй найдешевшим і найпевнішим захистком. Він був завжди відкритий для веселощів. Моцак тілом і поставою, промітний у справах, він волів терпимо ставитись до всього навкруг, а труднощі, без яких не обходилося, сприймав, бувши людиною енергійною, швидше як розвагу, а не як поважну перепону. Маючи всі ознаки сангвінічного темпераменту, молодий гуртоправ-англієць був, одначе, не без вад. Наділений запальністю, він іноді й сам зчиняв свару, а знаючи, що мало хто з його сперечальників міг зрівнятися з ним у міцності кулаків, схильний був саме в такий спосіб розв’язувати суперечки.

Важко сказати, як саме Гаррі Вейкфілд та Робін Ойг заприязнилися, але одне безперечно, що вони стали близькими приятелями, хоч у них було мало тем, на які вони могли б поговорити чи там обмінятися думками, коли вичерпувалась розмова про биків. Робін Ойг, власне, ледве чи міг вільно балакати по-англійському, коли йшлося не про худобу, тоді як Гаррі Вейкфілд зі своїм невиправним йоркширським акцентом не годен був жодного слова вимовити гельською. Раз, коли вони проходили вересовою Мінхською драговиною, Робін витратив цілий ранок, марно силкуючись навчити свого товариша правильно вимовляти простеньке слівце "льгу", що по-гельському означає "теля". На всю околицю від Граквера до Мердеркерна поміж горами розкочувались незграбні спроби сакса проказати як слід непиддтливе односкладове слово і вибухи щирого сміху шотландця, що супроводили кожну чергову невдалу спробу. Але приятелі знали й кращі способи, як збуджувати луну: Вейкфілд виспівував численні пісеньки на славу Моллі, Сюзен і

Сісілі, а Робін Ойг мав особливий хист насвистувати нескінченні мелодії для волинки з їх вигадливими переходами і – що було далеко приємніше для південського вуха його товариша – знав багато пісень північан, як веселих, так і журливих, що до них Вейкфілд навчився вторувати йому басом. Ось чому, хоча Робінові важкувато було добрати сенсу в розповідях приятеля про кінні перетони, північні бої та полювання на лисиць і хоча шотландські історії про міжкланові чвари й напади горян на низовину, розказані впереміж з легендами про привидів та чарівними казками, виявлялись занадто вишуканою потравою, як на простацький слух англійця, вони обидва тим не менше мали неабияке задоволення, спілкуючись один з одним, і вже протягом трьох років, коли дорога їхня слалась у тому самому напрямку, домовлялися подорожувати разом. Щоправда, це було вигідно їм обом, бо де ще англієць знайшов би кращого провідника через західні околиці шотландської верховини, аніж Робін Ойг Мак-Комбіх? А коли, подолавши гірський хребет, вони опинялись, як висловлювався Гаррі, "по сей бік кордону", його широкі зв’язки й тугенький капшук частенько ставали в пригоді другові-горянину, і не раз англієць услуговував йому Так щедро, як тільки міг справжній йомен.

2

Водою їх не розіллєш –

Такі були друзяки.

Але надумав з них один

Щось добре учинить,

І як не мав уже кого,

То друга взявсь лупить.

"Герцог проти герцога"

Двоє друзів своїм звичаєм дружно пройшли покриті травами терени Ліддсдейлу й перетяли частину Камберленду, промовисто названу "Пустищем". У цих безлюдних місцевостях худоба, віддана під опіку гуртоправам, харчується здебільша травою, що росте понад дорогою, а часом, не витримуючи спокуси, вдирається на сусідні пасовища, коли випадає така нагода. Але далі навколишній краєвид набирає інших рис, спускаючись нижче, гурти наближаються до родючих долин, де землю вже помежовано й де не можна самоправно пастись, а треба наперед домовлятися з власниками ділянок за пашу й за платню. Це тим більш було потрібно, що неподалік днями мав відбутись великий ярмарок, де і шотландець, і англієць сподівалися спродати частину своєї худоби, отож бажано було, щоб на ринку вона з’явилася, відпочивши й добре підхарчувавшись. Саме з цієї причини пасовища було важко дістати, та й платити за випас доводилось великі гроші. Отож неминуче двоє друзів мусили розійтись кожен у інший бік, на власну руч шукаючи пристанища для своєї худоби. На лихо, сталося так, що обидва вони, один не знаючи про другого, приглянули ту саму луговину, власність багатого поміщика, маєток якого містився поблизу. Англієць звернувся до управителя цього маєтку, якого знав уже давніше. А тут ще, як на те, у камберлендського сквайра з’явилися певні підозри щодо чесності управителя, і, бажаючи перевірити їх, він наказав, що дозвіл на тимчасовий випас, коли хтось звернеться, даватиме він сам. Але оскільки господар, містер Айрбі, напередодні вибрався у справах кудись на північ, за кілька миль від маєтку, управитель вирішив, що може тим часом знехтувати наказ і з вигодою для господаря (та й для себе, здається) винайняти пасовище Гаррі Вейкфілдові. О цій порі Робін Ойг, нічого не знаючи про наміри товариша, перестрів дорогою симпатичного з вигляду невисокого добродія у шкіряних штанях, які щільно облягали ноги, і з довгими лискучими острогами, верхи на коні гривка й хвіст якого були вправно підстрижені відповідно до моди. Вершник поспитав дещо в гуртоправа про ринок та про ціни на худобу. Робін Ойг побачив і мови незнайомця, що той тямущий, розсудливий і чемний, тож зважився й собі поцікавитись, чи не знає він десь близько пасовища, яке можна було б

винайняти на недовгий час І треба ж було, що натрапив він на того, кого й шукав! Бо добродій у шкіряних штанях був не хто інший, як господар маєтку, з управителем якого щойно уклав – чи саме укладав – угоду Гаррі Вейкфілд.

– Це тобі поталанило, любий шотландцю, – промовив містер Айрбі, – що ти звернувся до мене. Я бачу, твої бики за день добре притомилися, а у мене якраз є єдине в околі трьох миль пасовище, яке можна винайняти.

– Мій гурт може залюбки пройти ще дві, три, а то й чотири милі, – відказав обачливий горянин. – А скільки ваша честь заправить з голови худоби, якби їх так пустить на випас днів на два-три?

– Та вже якось ми порозуміємось, парубче, якщо згодишся продати мені шістьох бичків для зимівника за помірковану ціну.

– А яких саме бичків ваша честь воліла б мати?

– Та… дай-но я гляну… ось цих двох чорних… одного мишастого… он того гулого… отого з крученими рогами і ще двохлітка. Скільки ти заправиш за голову?

– О, ваша честь знається на бичках, ще й як знається, – відказав Робін. – Я б і сам кращих не відібрав, а я ж їх знаю всіх як одного, вони мені – що діти рідні.

– То скільки ж ти правиш за голову, парубче? – вів своєї містер Айрбі.

– На ярмарках у Дауні й Фолкерку ціни були високі, – значливо відказав Робін.

І так розмова точилась між ними далі, поки врешті вони дійшли згоди щодо ціни на бичків та платні за випас – сквайр виділив для гурту худоби пасовище на кілька днів, а Робін, зі свого боку, зробив висновок, що

навіть дуже вигідно сторгувався, якщо трава виявиться непогана. Пустивши поні ступою, сквайр поїхав поряд з гуртоправом – почасти, щоб показати йому дорогу Й допровадити його на пасовище, а почасти, щоб дізнатись останні новини з північних ринків.

Пасовище, до якого вони дісталися, виявилося чудовим. Але який же був їхній подив, коли вони, побачили, що управитель спокійнісінько запускає туди худобу Гаррі Вейкфілда, тоді як сам господар ось тільки-но призначив пасовище для Робіна Ойга Мак-Комбіха! Сквайр Айрбі підострожив поні, під їхав до свого управителя і, довідавшись, що там сталося, коротко повідомив гуртоправа-англійця: управитель не уповноважений був виділяти будь-кому ділянку без його власника, дозволу, тож нехай він собі шукає попас для худоби де хоче, бо тут нічого не дістане. І тут-таки вишпетив управителя за те, що порушив дані йому вказівки, і наказав негайно вигнати з пасовища зголодніле й виснажене стадо Гаррі Вейкфілда, яке щойно допалося до соковитих трав, і впустити туди худобу його товариша, в якому гуртоправ-англієць вбачав уже суперника.

В душі у Вейкфілда збурились такі почуття, що він спершу подумав не скоритись волі містера Айрбі, але ж у кожного англійця досить чітке уявлення про закон і справедливість, та й Джон Флісбампкін, управитель, визнав, що перевищив свої повноваження, тож Вейкфілдові нічого не лишалося, як зібрати свою голодну й розчаровану паству й погнати її невідь-куди. Робін Ойг дивився на всю цю пригоду з жалем у душі, і поспішив запропонувати приятелеві-англійцю: лишімся разом на спірному терені. Але гордощі Вейкфілда зазнали тяжкої врази, і він одказав зневажливо:

– Забирай собі все, чоловіче, забирай собі все, – однієї вишеньки на два кусні не розділиш. Вмієш ти таки до багачів підлабузнюватись, а простим людям порох в очі пускати. Одійди, чоловіче, геть. Я вже не став би цілувати чиїсь там брудні черевики, щоб мені дозволили хлібину в чужій печі спекти

Робін Ойг, прикро вражений, але не здивований обуренням приятеля, спробував його вмовити, щоб зачекав годинку, поки він сходить до сквайра в дім одержати гроші за проданих бичків, а тоді повернеться й допоможе перегнати його худобу кудись у більш-менш відповідне місце, де вона могла б відпочити, і тим часом пояснить йому, як сталося це непорозуміння, в якому вони обидва заплутались. Але англієць і далі клекотів гнівом:

– То це ти вже й бичків устиг продати, ге? Ну й ну – хитрюга ж ти, хлопче, дарма часу не гаєш! Йшов би ти відси під три чорти, щоб мої очі більш ніколи не бачили твоєї брехливої мармизи! Та ти посоромився б у лице мені глядіти!

– Мені не сором нікому в лице глядіти, – відказав Робін Ойг, таки вже й схвильований. – І я хоч би й сьогодні гляну тобі в лице, як ти зачекаєш мене у Клахані, отам унизу.

– Гадаю, тобі краще б і не показуватись там у селі, – зауважив на те його недавній товариш. І, круто одвернувшись від Робіна, став зганяти биків, яким дуже не хотілося покидати місце з поживною пашею, а управитель заходився йому допомагати, трохи щиро й трохи вдавано непокоячись, де Вейкфілд знайде пристановище для своєї худоби.

Згаявши певний час на перемови з кількома сусідніми фермерами, які чи то не мали змоги, чи не хотіли надати жаданий притулок для його гурту, Гаррі Вейкфілд мусив кінець кінцем пристати на умови господаря шинку, де вони з Робіном Ойгом перед тим, як розійтися в дорозі домовилися заночувати. Шинкар погодився винайняти йому вбоге болотяне пустище за майже таку ціну, яку управитель був заправив за розкішний луг. Злиденне пасовисько та велика ціна, що її довелося за нього заплатити, ще й посилили гіркоту на серці Вейкфілда, боляче враженого гаданим підступництвом його друга-горянина. Цю новоявлену не приязнь англійця всіляко підігрівали у ньому управитель (який мав свої підстави бути упередженим до бідолахи Робіна, мимовільного винуватця, що управитель втрапив у неласку до свого хазяїна), а так само й шинкар

та двоє-троє випадкових відвідувачів шинку, які силкувалися настренчити гуртоправа на його колишнього товариша. Дехто з них керувався при цьому давньою ворожнечею до шотландців, яка досі майже всюди пригасла, але в суміжних з Шотландією графствах де-не-де ще тліє, а декого підохочувало те загальне замилування у чварах, яке, до честі Адамових дітей доводиться сказати, притаманне представникам усякого стану й роду занять. Відіграв тут свою роль і Джон-Ячмінь, що завжди розпалює надміру пристрасті, добрі й лихі: не раз там у шинку підносили кухлі з пивом на осорому відступницьких друзів та твердосердих хазяїв.

Тим часом містер Айрбі не без задоволення розважався балачкою з гуртоправом-північанином у старовинній залі свого маєтку. Він звелів поставити перед шотландцем добрячий шматок холодної яловичини разом з пінястим кухлем домашнього пива і з приємністю почав дивитись, як жваво Робін Ойг Мак-Комбіх наминає ці незвичні для нього наїдки. А сам сквайр запалив люльку і, щоб узгодити свою великопанську вельможність з охотою довідатись новини із сільських околиць, став походжати взад-вперед і говорити про те, про се з гостем.

– Я перестрів ще один гурт, його гнав один з твоїх земляків, – сказав сквайр. – Бики у нього менші, ніж у тебе, і безрогі переважно. А гуртоправ – Здоровань собою, і не в тій спідниці, що ви полюбляєте, а, як і годиться, у штанях. Чи не знаєш, хто то може бути?

– Та чого б не знав! Се не хто, як Г’юї Моррісон, і ніхто інший. Ті’ки я не думав, що він так швидко сюди дійде – він же вийшов на день пізніше за нас. Але його аргайлширські бики, либонь, уже геть ноги збили в дорозі. А далеко він звідси?

– Гадаю, миль сім-вісім буде, – відповів сквайр, – бо я перестрів його під скелею, а з тобою ми стрілися біля переліска Голлан. Якщо його бики підбились на ноги, з ним, певно, легко можна буде сторгуватись.

– Е ні, Г’юї не з тих, хто легко дається обкрутити, на се є такі простаки-горяни, як Робін Ойг… Бажаю ж вам доброї ночі, і то на двадцять ночей, а мені пора до Клахану, подивитись, чи вже передурів Гаррі Вейкфілд.

А в шинку й далі жваво обговорювали зрадництво Робіна Ойга, і коли ввійшов туди він, призвідця, на їхню думку, всієї пригоди, розмова, як звичайно у таких випадках, враз урвалась, і прибульця зібрання зустріло такою холодною мовчанкою, що переконливіше за всякі вигуки свідчила: він тут небажаний гість. Здивований і ображений, але зовсім не настрашений тим, як його зустріли, Робін переступив поріг, прибравши сміливого й навіть зухвалого вигляду, не привітався ні до кого, оскільки і його ніхто не привітав, і сів собі збоку біля коминка, трохи віддалік столу, за яким сиділи Гаррі Вейкфілд, управитель і ще кілька чоловік. Кухня, як то водиться в камберлендських хатах, була досить простора, і Робін міг би й зовсім осторонь сісти.

Вмостившись зручніше, він запалив люльку й замовив кухоль пива за два пенси.

– У нас нема двопенсових порцій, – відказав йому Ралф Гескет, шинкар. – А як ти маєш свій власний тютюнець, то можеш і на своє питво розжитися – так воно, здається, у твоєму краю заведено.

– Сором тобі, чоловіче, – озвалася господиня, жвава метушлива молодичка, що хутенько принесла гостеві пиво. – Ти добре знаєш, чого цьому чужинцеві треба, і тобі годиться бути чемним з людьми. Та й пора вже знати: хоч шотландець мало замовляє, зате платить справно.

Не звертаючи ніякої уваги на цю родинну суперечку, горянин узяв кухля в руку і, звернувшись до всіх присутніх, промовив приємний для кожного тост:

– Щоб добре торгувалося!

– Воно б іще краще торгувалося, – відказав йому один з фермерів, – якби вітер менше закидав нам скотарів з півночі та менше заносило сюди з верховин худих биків, що вижирають англійські пасовища.

– Їй же бо, приятелю, не по правді ти кажеш, – спокійно зауважив йому на відповідь Робін. – Бо це ж ваші гладкі англійці пожирають нашу бідну шотландську худобинку.

– А хай би нечистий пожер цих їхніх гуртоправів! – докинув інший фермер. – У простого англійця вони шматок хліба з горла видеруть, коли поруч об’являться.

– А чесного служника довіри хазяйської позбавлять: вони такі, що ладні й сонце заступити, – додав ще й управитель.

– Якщо це жарти, – зауважив Робін усе так само стримано, – то вже надто багато їх на одного чоловіка припадає.

– Які там жарти, ми зовсім не жартуємо, – мовив управитель. – Слухайте, містере Робіне Ойг, чи як там вас кличуть, ми всі тут однієї думки, коли хочете знати, і ця думка така, що ви, містере Робіне Ойг, повелися щодо нашого друга містера Гаррі Вейкфілда, ось він тут, як останній негідник і поганець.

– А звісно, звісно, – відказав Робін якомога стриманіше. – А ви всі – дуже праведні судді, хоч за ваші думки й ухвали я б і понюху табаки не дав. Коли містер Гаррі Вейкфілд знає, чим його ображено, він знає, як цю кривду направити.

– Таки слушно він каже, – озвався Вейкфілд, що прислухався до цієї пересварки з роздвоєним почуттям: він був лихий на Робіна за його останній вчинок, але ж і пам’ять про давню їхню дружбу ще тепліла в ньому.

Отож тепер він встав з-за столу, підійшов до Робіна, що підвівся йому назустріч, і простяг руку шотландцеві.

– Оце правильно, Гаррі! Давай! Покажи йому! – під’юджували його з усіх боків. – Всип йому! Хай побачить, де раки зимують!

– Та цитьте ви всі, чортяки! – кинув їм Вейкфілд. А тоді обернувся до товариша і, взявши його за руку, сказав, дивлячись на нього шанобливо й водночас зухвало: – Ти, Робіне, зле сьогодні вчинив супроти мене, але, коли ти й справді хочеш, аби ми по-дружньому потисли одне одному руку, ходім на моріжок та поборемось, і я тобі все прощу, і ми станемо ще ближчими друзями, як були.

– А чи не ліпше нам знов стати добрими друзями й пустити в непам’ять цю справу? – відказав Робін. – Куди ліпше дружити, маючи цілі кістки, аніж маючи переламані.

Гаррі Вейкфілд випустив Робінову руку – чи, радше сказати, відштовхнув її.

– Я й не думав, що три роки приятелював з боягузом!

– Боягузи ніколи не водились у моєму роду;– сказав Робін, блиснувши очима, хоч ще тримав себе в руках. – Не був боягузом той, хто, впираючись ногами й докладаючи рук, витягав тебе, Гаррі Вейкфілда, з води, коли прудка течія несла тебе до чорної скелі й кожен вугор у річці чекав, що ось-ось поживиться тобою.

– Ай правда, таки правда, – промовив англієць, схвильований згадкою.

– А нехай йому! – вигукнув управитель. – Та невже у Гаррі Вейкфілда, найбільшого зуха кулачних боїв у Вітсон Трісті, Вулері, Карлайлі й Стегшоу, вже не стало сміливості? От що значить, як довго водишся з

хлопцями в спідницях та чіпцях! Чоловік забуває, для чого йому кулаки дано.

– Я можу показати вам, містере Флісбампкін, що не забув, для чого в мене кулаки, – сказав Вейкфілд і знов обернувся до горянина. – Так не піде, Робіне. Нам треба зітнутися разок, а то нас уся околиця засміє. І щоб мене чорти взяли, як я тебе скалічу, – я навіть рукавички натягну, коли хочеш. Виходь, нема чого, покажи свій дух.

– Щоб мене побили, як собаку? – зауважив Робін. – Та який же глузд у сім? Коли ти гадаєш, що зазнав від мене шкоди, то я ладен стати перед вашим суддею, хоч і не знаю ні його закону, ні мови.

На ці його слова всі довкруг закричали:

– Ні, ні, ніякого закону, ніякого суду! Побийтесь навкулачки та й помиріться!

– Але, – мовив далі Робін, – як уже битись, то що я, зовсім нікуди кчемний, щоб руками махати й пазурами дряпатись?

– То як тоді ти хочеш битися? – спитав його супротивник. – Бо я бачу, тебе не витягнеш побитися навкулачки.

– Я бився б на палашах, і ті’ки до першої крові, як і личить порядним людям.

Оглушливим реготом зустріли присутні цю Робінову пропозицію, бо таки й справді – висловив він її просто в спалаху болісних почуттів, що переповнювали його, а не тверезо все зваживши.

– Ич, яка порядна людина! – лунало з усіх боків у проміжках між вибухами реготу. – Порядник знайшовся, їй-бо! Чи не можеш ти, Ралфе Гескете, дістати два палаші для двох порядних людей?

– Ні, я можу тільки послати до зброярні в Карлайлі, а поки що позичу їм дві виделки потренуватись.

– Цить, чоловіче, – сказав хтось інший, – ці жваві шотландці на світ приходять з синьою шапчиною на голові і з кинджалом та пістолем за поясом.

– А найкраще, – мовив містер Флісбампкін, – попросити сквайра з замку Корбі, щоб погодився бути за секунданта у нашого порядника!

Стоячи серед цієї зливи глузувань, Робін мимохіть почав нишпорити у складках свого плаща.

– Ні, це не годиться, – стиха мовив він сам до себе рідною мовою. – Сто проклять на голови цих свиножерів, що не знають ні пристойності, ні чемності!

І, ступивши до дверей, гукнув:

– Ану розступіться ви, потолоч!

Але його колишній друг перепинив йому дорогу своєю кремезною постаттю і не дав вийти за двері, а коли Робін Ойг спробував силоміць прорватись, збив його з ніг так легко, як хлопчак збиває кеглю.

– Кружка ставайте, кружка! – знявся крик, і потемнілі від давності крокви й підвішені до них окости задвигтіли й заходили, а посуд на миснику задеренчав. – Добрий удар, Гаррі! Дай йому ще, Гаррі! Тепер стережись – ти затопив йому аж до крові!

Ось такі були вигуки, а горянин тим часом схопився з землі, пройнятий несамовитим обуренням, а від його витримки й самовладання не лишилося й сліду: він кинувся на свого кривдника з таким шалом, з такою нестямою і жагою помсти, як розлючений тигр. Та що може вдіяти

обурення супроти досвіду й сили? В цьому нерівному змаганні Робіна Ойга знову збито з ніг, а що удар був неминуче замашний, він так і лишився лежати долі серед кухні. Господиня підбігла була помогти потерпілому, але містер Флісбампкін не підпустив її.

– Не займайте його, – сказав управитель. – Він і сам очухається і знов полізе битись. Він іще й половини не дістав того, що заробив.

– Він дістав від мене все, що належалось, – заперечив супротивник Робінів, в якому прокинулося співчуття до давнього приятеля. – А другу половину я б радше вам уділив, містере Флісбампкін, бо ж ви вдаєте, ніби щось тямите в цій забаві, тоді як Робін зовсім новачок, він навіть шкуру не здогадався скинути – плащ метляється, а він у бійку суне! Підводься-но, Робіне, приятелю! Між нами знову дружба, і хай лишень хто спробує мені хоч слово сказати проти тебе чи твого краю!

Робін Ойг усе ще був у знетямі, і ревно поривався битись, хоч його й стримувала з одного боку миротворна господиня, а з другого боку він і сам, бачачи, що Вейкфілд не має наміру поновлювати бійку, поступово вгамовувався, і лють його перейшла в понуру насупленість.

– Годі вже, годі, не злостись так, хлопче, – сказав англієць, виявляючи великодушну незлопам’ятність, притаманну його землякам. – Потиснім один одному руки і станьмо ще кращими друзями, як були.

– Друзями! – запально вигукнув Робін. – Друзями! Та ніколи! Стережися, Гаррі Вейкфілде!

– Тоді нехай прокляття Кромвеля спаде на твоє гонористе шотландське черево, як мовиться в одній п’єсі, і чорт з тобою – роби, що хочеш! Бо коли після бійки тобі кажуть, що шкодують за тим, що сталося, то якого біса ти ще хочеш?

З цими словами друзі й розлучилися.

Робін Ойг мовчки дістав з кишені монету, кинув на стіл і вийшов з шинку. Але на порозі він ще обернувся, махнув рукою в бік Вейкфілда й тицьнув вказівним пальцем угору – чи то погрозливо, чи то остережливо. І тоді зник у місячному світлі.

Після того як його не стало, почалась гостра пересварка між хвальком-управителем і Гаррі Вейкфілдом: гуртоправ-англієць у шляхетній непослідовності тепер ладен був ринути в бійку на захист доброго імені Робіна Ойга, "хоч він і не такий мастак битися навкулачки, бо ж це незвичне для нього діло". Але господиня закладу, вчасно втрутившись, не дозволила розпалитись, новій колотнечі.

– Досить уже бійок у цьому домі, – рішуче заявила вона, – їх і так забагато. А вам, містере Вейкфілд, – додала шинкарка, – ще доведеться спізнати, що значить зробити доброго приятеля смертельним ворогом.

– Ет, облиште, пані! Робін Ойг – чесний хлопець, він зла у серці не держить.

– Не сподівайтесь на це. Ви не знаєте, які затяті бувають шотландці, дарма що й маєте з ними багато спільних інтересів. Хто-хто, а я вже це знаю, бо в мене мати шотландка.

– Воно й по дочці знати, – докинув стиха Ралф Гескет.

Це ущипливе зауваження чоловіка шинкарки звернуло розмову в інший бік, та й відвідувачі пивниці мінялись – ті, що були давніше, виходили, з’являлись натомість інші. Забалакали про ярмарки, про ціни на худобу в різних частинах Шотландії та Англії, почали переговорювати про торгівельні угоди. Гаррі Вейкфілду пощастило знайти покупця й дуже вигідно збути частину свого гурту, і ця подія геть дочиста викурила з його пам’яті згадки про недавню бійку. Але був хтось інший, причетний до цієї події, що не забув би про неї, навіть якби йому випало взяти в обладу геть усю худобу від Еска аж до Ідена.

Цим чоловіком був Робін Ойг Мак-Комбіх. "І треба ж було, щоб я в таку хвилину виявився без зброї, – мовив він сам до себе. – Зроду ще мені такого не траплялося! А хай би він відсох, той язик, що нарадив мені розлучитися з кинджалом!.. Кинджалом? Ге! Кров англійця! Тітчині слова… Хіба ж вона коли їх кидала на вітер?"

Згадка про фатальне пророцтво скріпила Робіна у смертоносному намірі, що блискавично постав у нього в голові.

"Атож! Моррісон не може бути за багато миль відси. Та хоч би він був за сотню миль – однаково знайду його!"

Його імпульсивний дух мав тепер чітку мету й мотив до дії, і він свою легку ходу, таку звичну для шотландців, звернув туди, де, як випливало зі слів містера Айрбі, мав проходити Моррісон. Мозок Робіна цілковито поглинули відчуття заподіяної йому кривди, та ще й від друга, і жадання помститися тому, хто став віднині найлютішим його ворогом. Леліяні змалку уявлення про самоповагу й власну гідність, про нібито високе своє походження й шляхетність були тим коштовнішим скарбом для нього, що, як скупар своїми скарбами, він міг тішитись ними тільки потайки. Але ці скарби тепер виявилися розкраденими, божества, яким він тайкома поклонявся, були повалені й сплюндровані. Облаяний, ображений, побитий, він тепер – уявлялось йому – не вартий був імені, яке мав, не гідний був роду, до якого належав, і нічого йому не лишалося, як тільки помста. І з кожним кроком думки його ставали все гіркіші й тільки підшпинювали його наміри, і він поклав собі, що помста його буде несподівана й безжальна, як і завдана йому образа.

Коли Робін Ойг покинув шинок, від Моррісона його відділяло сім-вісім англійських миль. Моррісон посувався вперед повільно, бо втомлена худоба й не могла швидко рухатись, тоді як Робін проходив шість миль за годину, полишаючи за собою поля, вкриті стернею, живоплоти, вересові пустища й кам’яні брили, притрушені інеєм, що полискував у яскравому світлі листопадового місяця. Аж ось почувся віддалений гул Моррісонової худоби, і вже видно стало, як бички, здалеку схожі на кротів, та й ходою

не шпаркіші, сунуть поволі широким мочарем; ось він перестріває їх, проминає весь гурт і зупиняє самого гуртоправа.

– Хай нас усе добре не мине! – вигукнув той. – Чи це ти, Робіне Мак-Комбіху, чи тільки твоя проява?

– Се він, Робін Ойг Мак-Комбіх, – відказав горянин, – але й не він. Та хай там як, а мені треба мій кинджал.

– Ти ба! То ти вже вертаєш до верховини? От чортяка! Встиг спродатися ще до ярмарку? Ну ж і спритняк!

– Нічого я не спродав. І я не вертаю додому. Може, я вже ніколи додому не верну. Віддай мій скенедгу, Гю Моррісоне, щоб між нами не було прикрої розмови.

– Слухай-но, Робіне, я хочу дещо знати, перше ніж віддам його тобі. Кинджал – небезпечна зброя в руках горянина, а мені здається, ти щось недобре замислив.

– Пхе, дурниці які! Верни мені мою зброю! – мовив Робін Ойг уже з ноткою нетерплячості в голосі.

– Та не розпаляйся так, – спробував його втихомирити приятель. – Я тобі щось краще нараджу, ніж Оце штрикання кинджалом. Ти от знаєш – і горяни, і долішняни, і люди з порубіжжя – ми всі одної матері діти, як переходимо по сей бік шотландського кордону. Так ото молодики з Ескдейлу, і задерій Чарлі з Ліддесдейлу, і парубки з Локербі, і четверо джиґунів з Ластрутера, і ще скількись там хлопців у сірих плащах ідуть услід за нами, і якщо тобі заподіяно кривду – ось тобі рука одного з роду Моррісонів Мужніх на поруку того, що ми примусимо кривдника поплатитись, навіть коли всім мешканцям Карлайла й Стенвікса доведеться в це встряти.

– Та як на правду, – мовив Робін Ойг, аби пригасити приятелеві підозри, – то я завербувався до загону Чорної Варти[6] і завтра вранці вже мушу й вирушати.

– Завербувався! Та ти з глузду з’їхав чи впився? Ти повинен викупитись! Я можу позичити тобі двадцять гіней зараз і ще двадцять тоді, як худобу продам.

– Дякую тобі, дякую, Г’юї. Та на ту дорогу, куди я йду, я ступив з доброї своєї волі. І мені треба мій кинджал – чуєш, кинджал!

– Що ж, як так, то ось він, твій кинджал, бери. Але подумай про те, що я тобі сказав. Боюся, прикра то буде вістка на схилах Болквідера, коли там довідаються, що Робін Ойг Мак-Комбіх звернув на лиху дорогу й не хоче стямитись.

– Таки недобра буде вістка у Болквідері, – погодився Робін, – але хай Господь має тебе в своїй опіці, Г’юї, і не мине своєю ласкою. А Робіна Ойга ти вже ніколи не стрінеш ні на вечірці, ні на ярмарку.

Сказавши це, він хутко потис руку приятелеві і рушив назад усе такою самою шпаркою ходою.

"Щось негаразд із хлопцем, – промурмотів сам до себе Моррісон, – та, може, на ранок воно проясниться".

Але трагічний розв’язок нашої історії настав ще задовго до ранку.

Минуло тільки дві години від часу бійки, і майже всі уже й забули про неї, коли Робін Ойг повернувся до шинку Гескета. Всередині там було повно всілякого люду, і, як звичайно, стояв гул і гамір. Тихо й повагом гомоніли відвідувачі про торгові справи, часом проривався чийсь сміх чи спів, чулись галасливі жарти охочих до розваг. Серед цих останніх був і Гаррі Вейкфілд. Він сидів у компанії веселих своїх земляків у простих,

блузах та підбитих цвяхами черевиках і тільки-но затягнув старовинну пісеньку:

Хоч я Роджером зовусь

І за плугом ходжу… –

як раптом його урвав знайомий голос, що гостро й чітко, з характерним для горян призвуком, промовив:

– Гаррі Вейкфілде, встань-но, коли ти ще духом не ослаб!

– В чому річ? Що таке? – сполошилися присутні.

– Та це всього тільки чортів шотландець, – озвався Флісбампкін, котрий досі вже добряче впився. – Той самий, якому Гаррі Вейкфілд сьогодні був уже дав трохи затірки, а тепер він явився, щоб йому ще й перцю всипали.

– Гаррі Вейкфілде! – пролунав той самий зловісний поклик. – Встань-но, коли духом не ослаб!

Сам звук цього пристрасного голосу, просяклого глибоким гнівом, мимоволі звертав на себе увагу й будив острах. Присутні наполохано відступилися і стривожено втупились у горянина, що стояв посеред хати – брови насуплені, непохитна рішучість у поставі.

– А я й встану, з милою душею встану, Робіне, друже, і потисну тобі руку й вип’ю з тобою, щоб пішло в забуття все лихе. Ти ж не винен, чоловіче, що не знаєш, як кулаками орудувати.

В цю мить він уже стояв навпроти супротивника – його ясний і відкритий погляд дивно контрастував з похмурою затятістю й відчайдушним мстивим вогнем в очах горянина.

– Це ж не твоя вина, чоловіче, що тобі не судилось бути англійцем і ти не вмієш битись краще від дівчиська.

– Я таки вмію битись, – суворо, але спокійно відказав Робін Ойг, – і ти це знаєш. Ти, Гаррі Вейкфілде, показав мені сьо’дні, як б’ються мужлаї-сакси, а я тобі зараз покажу, як б’ються порядні горяни.

За словом не забарився й чин: вихопивши кинджал, Робін ту ж мить затопив його в широкі груди англійського йомена, і з такою силою та люттю, аж руків’я глухо стукнуло об грудну кістку, а двосічне лезо врізалось у саме серце жертви. Гаррі Вейкфілд упав і з першим скриком віддав Богові дух. А нападник схопив за барки знеможеного зі страху й несподіванки управителя і, приставивши скривавлений кинджал йому до горла, сказав:

– Ти заслужив, щоб і тебе вкласти тут-о поряд, але я не хочу, щоб кров підлого улесника змішалась на кинджалі мого батька з кров’ю чесної людини.

По цій мові Робін так запекло штурхнув Флісбампкіна від себе, аж той гепнувся на підлогу, а другою рукою жбурнув фатальну зброю в купу торфу, що пломеніла в коминку.

– А тепер, – промовив він, – беріть мене, хто хоче. І нехай вогонь, як зможе, злиже кров.

Люди навкруг стояли й не рухалися з місця, такі всі були приголомшені сподіяним. Робін Ойг гукнув поліцейського, і з натовпу виступив констебль, в руки якого він доброхіть і здався.

– Криваве діло ви вчинили, – сказав констебль.

– А се ваша вина, – відказав йому горянин. – Якби ви стримали його дві години тому, коли він кинувся на мене, він був би зараз живий-здоровий, як дві хвилини перед сим.

– За це тяжко доведеться відповісти, – мовив далі поліцейський.

– Не журіться: смерть усі борги покриває, і сей також.

Жах, який пройняв самовидців усього цього, тепер заступило обурення, а видовище вбивства такого любого їм усім товариша – та ще й коли, на загальну думку, в убивці ніяких не було підстав для такої жорстокої помсти – могло б спонукати їх тут-таки на місці забити винуватця злочину. Але до цього не допустив констебль, узявши провинного під захист закону: з допомогою кількох розважливіших осіб із присутніх він спромігся забезпечити кінну варту, щоб доставити вбивцю до Карлайла, де його долю мали вирішити на найближчій сесії суду присяжних.

Поки готувався ескорт, ув’язнений ні до чого не виявляв ніякого інтересу й не відповідав ні на які запитання. Але перед тим, як його вивели з приміщення шинку, він висловив бажання глянути на мертве тіло, вже покладене на великому столі (на тому самому, за яким ще кілька хвилин тому посідав чільне місце Гаррі Вейкфілд, такий життєрадісний і веселий) – тут його смертельну рану треба було оглянути й засвідчити лікарям. Обличчя жертви задля пристойності прикрили серветкою. На великий подив і жах усіх присутніх, що приглушено охнули крізь зціплені зуби, Робін Ойг підняв ту серветку й тужливим незмигним поглядом став вдивлятись у безживну подобизну Гаррі, який ще недавно був таким жвавим, добродушно всміхався, впевнений у своїй силі, сповнений миролюбства й водночас зневаги до супротивника, що усміх цей так і застиг на вустах мерця. Присутні вже чекали, що рана, на якій ще не встигла захолонути кров, знов почне кровоточити – від доторку

вбивці, – але Робін Ойг швидко її прикрив, тільки й сказавши: "А красень він був!"

Наша історія вже добігає до кінця. Безталанний горянин постав перед судом у Карлайлі. Я сам був на ньому присутній, скінчивши на той час студії з юриспруденції і ставши, власне, молодим шотландським адвокатом, уже з деяким досвідом, у зв’язку з чим камберлендський шериф люб’язно дозволив мені зайняти місце на суддівській лаві. Судовий розгляд виявив, що перебіг усієї нещасливої пригоди був саме таким, як я його тут виклав. І хоч велике було упередження присутніх у залі до такого непритаманного англійцям злочину, як убивство з помсти, але коли з’ясувалося, як глибоко закоренились у підсудному національні передсуди, що змусили його вважати себе навіки знеславленим, оскільки йому завдали образи дією, коли стало ясно, як терпляче, стримано й витривало поводився він перед цією образою, то англійська публіка в залі схильна була вбачати в його злочині швидше хворобливе викривлення хибно витлумаченої ідеї честі, а не вияв жорстокості характеру або моральної зіпсутості. Я повік не забуду, з яким напутнім словом звернувся високоповажаний голова суду до присяжних, хоч я й тоді не дуже вразливий був на чари красномовства чи патетики.

– Нам доводилось, – мовив він, – виконуючи наші обов’язки, – голова, мабуть, мав на увазі якісь попередні справи, – обговорювати злочини, які, окрім того, що вони вимагали законом передбаченої заслуженої покари, ще й викликали відразу й проймали жахом. А тепер перед нами ще обтяжливіше завдання – застосувати цілющі, хоч і суворі, приписи закону до випадку, нельми своєрідного, коли злочин (бо це таки злочин, і дуже серйозний) породжено не так злостивістю серця, як хибним розумінням обставин, не так наміром вчинити зло, як неправильним, викривленим уявленням про те, що є добро. Ми розглядаємо справу двох людей, високо шанованих, як це підтверджують свідки, у своїх колах і зв’язаних, здавалося, близькою дружбою – один з них став жертвою аж надто формально витлумаченого поняття честі, а другий невдовзі має спізнати на собі всю тяжкість законної покари за скоєне. А проте обидва вони можуть сподіватися принаймні на співчуття з нашого боку, оскільки вони

діяли, кожен не знаючи про національні передсуди другого, і зійшли з шляху праведного радше внаслідок фатальної помилки, аніж свідомо на це зважившись.

Якщо взяти до уваги первісну причину непорозуміння, ми неминуче мусимо визнати, що слушність на боці підсудного. Огороджене пасовище, через яке розпалилася суперечка, він законним чином набув на певний час, уклавши угоду з власником, містером Айрбі, і коли на нього посипалися докори, самі собою незаслужені, і такі образливі, як на його запальну натуру, він, одначе, виявив бажання поступитися половиною пасовища, аби тільки зберегти мир і приязні стосунки, але його дружню пропозицію зневажливо відкинули. Далі настала сцена в шинку містера Гескета: ви не можете не врахувати того, як поставився до чужоземця сам небіжчик і, з прикрістю мушу це зазначити, всі присутні там також, які наче наввипередки силкувалися всіляко вивести його з рівноваги. В той час, як підсудний намагався мирно, по-доброму все залагодити і згоден був скоритися ухвалі мирового судді чи якогось обопільно визнаного арбітра, навколишні його дружно ображали, паче забувши, як на те, нашу національну засаду – дотримуватись правил "чесної гри". А коли він спробував мирно собі вийти з шинку, його затримано, збито з ніг і завдано побоїв аж до крові.

Панове присяжні, я з певною прикрістю слухав, як мій учений колега, коронний прокурор, виступаючи перед вами, в непривабливому світлі виставив поведінку підсудного в ті хвилини. Він сказав, що підсудний побоявся зітнутися з супротивником у чесному бою і не схотів грати за правилами, коли йшлося про бій навкулачки, і через це, мов боязкий італієць, удався до смертоносного стилета, щоб убити людину, не зважившись поборотися, як личить мужеві! Я помітив, що підсудний, коли почув цей закид, аж здригнувся з відразою, цілком природною для мужньої людини, а оскільки я хотів би, щоб мої слова звучали вагоміше, коли я вестиму мову про справжній злочин підсудного, то мушу запевнити його в своїй безсторонності, відкинувши всі ті обвинувачення, які здаються мені необгрунтованими. Нема сумніву в тому, що підсудний – людина рішуча, навіть занадто рішуча, і я б навіть хотів, щоб Всевишній

менше вділив йому цієї рішучості, чи то пак, щоб він був краще вихований і вмів розважливіше користуватись своєю рішучістю.

Що ж до правил гри, про які говорив мій учений колега, то мушу зазначити, панове, що ці правила, може, й чинні там, де влаштовують бої биків, чи бої ведмедів, чи півнячі бої, але у нас тут вони невідомі. Проте якщо й посилатись на те, що в такого роду сутичках, мовляв, не присутній лихий замір, хоч вони часом і закінчуються смертю одного з супротивників, то такі посилання виправдані лише тоді, коли обидві сторони перебувають in pari casu[7], коли вони однаковою мірою ознайомлені з цими правилами і коли обидві сторони згодні вдатись до такого способу розв’язання суперечки. Але чи можна припустити, щоб людина певного рівня освіченості, певного суспільного становища погодилась або змушена була погодитись на цю вульгарну й жорстоку боротьбу, та ще й маючи суперника молодшого, дужчого і вправнішого, ніж вона сама? Безперечно, що навіть приписи бійки навкулачки, нехай і засновані на правилах чесної гри, прийнятих у веселій давній Англії, як це гадає мій учений колега, не можуть містити чогось аж настільки абсурдного. І, панове присяжні, так само, як закон захистив би англійського джентльмена, якби той, маючи при собі, скажімо, шаблю, оборонив Себе силою зброї перед брутальним нападом, – таким, якого зазнав наш підсудний, – так само закон захистив би й чужоземця чи когось прийшлого, що опинився в аналогічних скрутних обставинах. Отже, панове присяжні, якби підсудний, опинившись перед vis major[8], ставши об’єктом образ та лихослів’я з боку всіх присутніх і прямого насильства принаймні одного з них і маючи підстави остерігатися насильницьких дій також з боку інших, вихопив зброю, що її начебто зазвичай мають при собі його земляки, і сталася б та трагічна подія, докладний опис якої ви вже чули тут, то сумління б мені не дозволило наполягати, щоб ви ухвалили йому вирок за умисне вбивство. Щоправда, обороняючись, підсудний, можливо, навіть і в цьому випадку вийшов би певною мірою за межі того, що юристи мають на увазі, кажучи про Moderamen inculpвtoe tuteloe[9], але вирок йому було б винесено за вбивство в стані запалу, а не за умисне вбивство. І – додам з вашого дозволу – я вважав би, що це пом’якшене обвинувачення належало б

висунути і в даному разі, незважаючи на параграф восьмий статуту Якова Першого[10], згідно з яким привілей духівництва не поширюється на випадки вбивства короткою зброєю, навіть якщо лихий замір відсутній. Бо цей "статут про вбивство", як його називають, постав з тимчасових причин, і оскільки реальна провина, власне, однакова, незалежно від того, за допомогою чого вчинено злочин – кинджала, шаблі чи пістолета, – сучасний закон милостиво всі ці різновиди вбивства ставить на один чи майже на один рівень.

Але, панове присяжні, суть даної справи полягає саме в двогодинному проміжку часу між тим моментом, коли було заподіяно образу й моментом смертельної розправи. Закон враховує слабини людської натури, коли йдеться про вчинене в запалі боротьби і chaude melee[11] робить певний попуст, коли йдеться про спалах пристрасті в такі бурхливі хвилини, як-от відчуття гострого болю, побоювання дальших образ, враховує закон і те, що важко з точністю розрахувати свої сили, щоб оборонити себе, не завдаючи прикрощів і шкоди нападникові більшою мірою, ніж у межах необхідного. Але проміжок часу, потрібний для того, щоб пройти, навіть дуже швидкою ходою, дванадцять миль, цілком достатній був для підсудного, щоб охолонути й взяти себе в руки. Однак та лють, з якою він здійснив свій замір, як і чимало супутніх обставин, свідчить, що зроблено це цілком розважено, і лють підсудного не можна пояснити ні гнівом, ні страхом.

Це був свідомий акт зумисної помсти, щодо якої закон не може, не повинен і не має підстав виявляти співчуття чи вибачливість до винуватця.

Щоправда, ми можемо сказати собі для пом’якшення провини цього бідолахи, що його справа – вельми специфічна. Край, мешканцем якого він був, ще на пам’яті багатьох з нинішнього покоління не знав не тільки англійських законів, які й досі там не прищепилися, але й тих законів, якими керуються наші сусіди з Долішньої Шотландії і які, слід гадати, – та так воно і є насправді – грунтуються на загальних засадах права й справедливості, чинних у кожній цивілізованій країні. Серед

шотландських горян, як і серед північноамериканських індіанців, різні племена вічно ворогували між собою, через що чоловіки мусили завжди бути при зброї. Горяни взяли собі в голову, ніби у них були знатні предки, ніби вони теж – знатні люди, отож самі собі вони здавалися не так селянами мирної країни, як чимось на взір аристократів і лицарів. Того, що мій вчений колега називає правилами бою навкулачки, не знало це плем’я войовничих горян, розв’язування суперечок тією зброєю, якою природа наділила кожну людину, здавалось їм так само вульгарним і безглуздим, як і французьким дворянам. З другого боку, помста, гадаємо, повністю відповідала їхньому суспільному ладові – так само, як вона відповідала звичаям індіанських племен черокі або могоків. І справді, як пише Бекон[12], помста – це, властиво, правосуддя у вимірах первісного суспільства, бо коли нема встановленого закону, покликаного стримувати насилля, тільки страх перед помстою може зупинити руку тих, хто охочий чинити кривду. Але хоча все це цілком очевидно, і ми можемо вважати досить імовірним, що, оскільки так велося в горах Шотландії у часи життя предків підсудного, то чимало цих поглядів та емоцій передались і нинішньому поколінню. Тим не менше ми не можемо й не повинні навіть у цьому надзвичайно прикрому випадку що-небудь змінити в застосуванні закону – ані ви, панове присяжні, цього не можете, ані я. Найперше завдання цивілізації – всіх поставити під захист закону, всіх рівною мірою, на зміну того жорстокого правосуддя, що його кожен визначав для себе сам у згоді з тим, який завдовжки у нього був меч та яка сила була в руці. Голос закону поступається лише перед голосом Всевишнього, і звучить він так: "Мені належить помста"[13]. А враховуючи, що для гніву був час охолонути і для розуму – втрутитись, – потерпілий мав би усвідомити, що саме законові дано визначати, яка сторона в конфлікті має слушність, а яка ні, і що саме закон ставить нездоланні перепони перед кожним, хто спробує на свій розсуд визначати справедливість. Повторюю, що цей нещасний, властиво, мав би викликати в нас не так жах, як співчуття, бо він скоїв злочин через усе своє невігластво й хибне розуміння честі. Але злочин його – це все-таки умисне вбивство, панове, і ваш високий та вагомий обов’язок – саме так його й визначити. Англійці незгірше за шотландців здатні розпалятися гнівом, і якщо вчинок цієї людини ви залишите непокараним, то тим

самим попустите, щоб тисячі кинджалів під найусілякішими приводами були вихоплені з піхов – від Лендс-Енду до Оркнейських островів.

Так високоповажаний голова суду скінчив своє напутнє слово, яке далося йому зовсім не легко, судячи з того, що виглядав він вельми схвильованим і що у нього аж сльози виступили на очах. Суд присяжних, зваживши на його аргументи, ухвалив вердикт: "Винний в умисному вбивстві", і Робін Ойг Мак-Комбіх, він же Мак-Грегор, дістав смертний вирок і в належну годину зійшов на ешафот. Долю свою він сприйняв незворушно і присуд визнав справедливим. Він тільки не міг без обурення чути закиди тих, хто звинуватив його в нападі на беззбройного. "Я віддаю своє життя за те, яке я відібрав, – казав він. – Що ж я можу більше?"

Примітки

1

Лохабер – місцевість на півночі Шотландії, Лінкольншир – графство у середній частині Англії, на березі Північного моря. (Тут і далі примітки перекладачів.)

2

По-гельському – тобто мовою гелів, шотландців-кельтів.

3

Роб Рой – провідник шотландських горян у часи середньовіччя, герой однойменного роману В.Скотта.

4

Джеймс Босвел (1740–1795) – англійський правник і письменник.

5

Йомен – фермер середнього достатку в давній Англії.

6

Так називався полк шотландської піхоти у британській армії,

7

В однаковому становищі (латин.).

8

Переважаючою силою (латин.).

9

Порядок оборони (латин.).

10

Яків I (1394–1437) – шотландський король з 1424 р., поет.

11

В розпалі сутички (фр.).

12

Бекон Френсіс (1561–1626) – англійський філософ.

13

Цитата з Біблії ("Послання Павла до римлян", 12–19).